

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

ХВОРОБА І СМЕРТЬ ВОЛЬФГАНГА АМАДЕЯ МОЦАРТА

Свого часу фільм Мілоша Формана “Амадеус” викликав значний резонанс, у ньому начебто дуже реалістично зображено останні години життя генія європейської музики (рис. 1). При цьому більшість глядачів була твердо переконана, що у фільмі композитора отруєно, хоча кіношній заздрісник-інтриган Сальєрі зовсім не отруює свого суперника, а лише впливає на нього психологічно. І форманівський Моцарт помирає від непомірного вживання алкоголю...

Отруєння

Вольфганг Амадей Моцарт (1756–1791 рр.) помер порівняно молодим, після швидкоплинної виснажливої хвороби. Тіло його спухло й покрилося висипкою. Не дивно, що довкола його смерті ходили всілякі чутки. Берлінська газета “Музикалішес Вохенблатт” 12 грудня 1791 року опублікувала повідомлення свого празького кореспондента: “Моцарт помер. Із Праги він повернувся хворим, відтоді він постійно хворів; припускали, що в нього водянка... Після смерті тіло здулося настільки, що висловлювали припущення про його отруєння”. А вдова композитора Констанца неодноразово повторювала слова митця, нібито сказані ним під час останньої прогулянки по Пратеру: “Звичайно, мені дали отруту!”

Через 30 років після смерті Моцарта ця тема виникла знову, і в 1823 році вперше було названо ім'я отруйника — Сальєрі. Старий композитор у стані психічного потьмарення намагався перерізати собі горло, і це потрактували як каяття за убивство генія. “Качка”, розтиражована кількома віденськими газетами, розлетілася по всьому континенту.

Стосунки Сальєрі й Моцарта справді були не найкращими. Проте вони спілкувалися цілком дружньо. Сальєрі належно цінував опери молодшого колеги й не мав жодних причин йому заздрити. Його становище було набагато вище і краще, ніж у Моцарта, та й успіхи вагоміші. Йоганн Непомук Гуммель, учень Моцарта, писав: “Сальєрі був настільки чесною, реально мислячою, всіма шанованою людиною, що йому навіть у страшному сні не могло спасти на думку щось подібне”. Сам Сальєрі перед смертю сказав відомому музиканту Ігнацу Мошелесу: “Я можу з повною вірою і правдою запевнити вас, що нічого справедливого в таких абсурдних чутках немає... Сповістіть світу: старий Сальєрі, який незабаром помре, сказав це вам”.

Безглуздість версії про отруєння підтверджує й медичний висновок, зроблений головним лікарем Відня Гульдєнером фон Лобесом, у якому йшлося, що восени Моцарт занедужав на ревматично-запальну лихоманку, на яку тоді страждало й помирало від неї багато жителів Відня, і що під час детального обстеження трупа нічого незвичайного виявлено не було. У тодішньому законі було написано:

Рис. 1. Посмертний портрет Моцарта роботи Барбари Краффт. 1819 р.

“Кожен труп повинен бути обстежений перед похованням, щоб було ясно, що не відбулося насильницьке умертвіння... Про виявлені випадки необхідно негайно повідомляти владу для подальшого офіційного розслідування”.

Та й якою отрутою міг бути отруєний Моцарт? У XVIII столітті отруйники найчастіше користувалися сполуками миш'яку й похідними ртуті. Картина хвороби в композитора аж ніяк не вкладається в симптоматику гострого отруєння миш'яком. Настільки ж сумнівним вважається ідея про отруєння неорганічною похідною ртуті — сулемою, на чому наполягали радянський музикознавець І. Белза й австрійський медик Г. Дуда. При гострій ртутній інтоксикації швидко розвиваються характерні зовнішні ознаки, а така клінічна картина в митця не простежувалася. Якщо ж припустити, що в цьому разі сталося хронічне отруєння, то повинні були б спостерігатися симптоми так званого ртутного еретизму, а також тремтіння рук, що проявляється в різкій зміні почерку. Тим часом збережені після смерті композитора партитури його останніх творів — “Чарівної флейти” й “Реквієму” — навіть при самому прискіпливому розгляді не свідчать про “ртутний тремор”.

Однак чутки про отруєння виявилися живучими. У наші дні лише ледачий не обвинувачує в цьому Сальєрі, але кого тільки не записували в отруйники Моцарта за останні 200 років! Невропатолог Матильда Людендорф приписувала це діянню масонам, відзначаючи, що в похоронах композитора були елементи... єврейського обряду. А недавно була опублікована стаття якогось маловідомого російського дослідника В. С. Козирева, котрий всерйоз стверджує, що генія отруєно за наказом австрійського імператора Леопольда II. Останній нібито почув, що композитора збираються запросити на службу до російського імператора, і вирішив: нема чого робити росіянам такий дарунок. Можливо, версію викладено не зовсім точно, але і справді не хочеться копірситися в цьому клінічному маренні з детективно-політичним ухилом. Яка ж істинна історія хвороби Моцарта?

Історія хвороби

Відомо, що в дитинстві Вольфганг часто хворів на простудні захворювання. У 6-літньому віці він переніс катар горла, що супроводжувався високою температурою і яскраво-червоними шкірними висипаннями. У тому ж 6-літньому віці, а потім і в 10 років у Моцарта було відзначено лихоманку з болем колінних суглобів і суглобів стоп. Хлопчик якийсь час не міг навіть ходити. У 10-літньому віці майбутній митець хворів ще й на тиф, у 12 років — на вітряну віспу, у 16 років — на жовтяницю. У віці 28 років і 31 рік його трясє жорстока лихоманка з рясним потовиділенням, болями в животі і блюванням. В останній рік життя Моцарта часто турбують болі голови.

Деякі лікарі, які досліджували доступні свідчення, вважають, що композитор, можливо, переніс у дитинстві важку стрептококову інфекцію (ангіну або скарлатину), котра через відсутність у ті часи антибіотиків призвела до ревматизму і хронічного захворювання нирок. Якщо ця теорія правильна, то смерть настала внаслідок наростаючої ниркової недостатності, що відповідає опису симптомів в останні дні життя композитора.

18 листопада 1791 року Моцарт диригував своєю “Маленькою масонською кантатою”, а через два дні зліг. Остання хвороба почалася із запалення суглобів рук і ніг, які швидко розвинулися настільки, що хворий не міг рухатися. За свідченням дружини композитора Констанци і його учня Зюссмаєра, у пацієнта були жар, сильна пітливість, ноги й руки набрякли настільки, що це відразу впадало в очі. Його турбували біль у попереку і часте блювання. На шкірі з'явилася дрібна висипка, а від тіла йшов неприємний запах. Моцарт був фактично паралізований, але продовжував працювати, віддавав розпорядження Зюссмаєру щодо своїх творів.

Лікування

Медичному аналізу хвороби і причин смерті митця присвячена величезна кількість робіт, але всі автори із зрозумілих причин змушені спиратися на більш-менш непрямі дані. Імовірно, найповнішим науковим дослідженням є книга К. Бера “Хвороба, смерть і поховання Моцарта”, видана в Зальцбурзі. Аналізуючи збережені свідчення, медичну історію пацієнта й лікарський висновок про причини смерті, цей автор дійшов висновку, що Моцарт помер від ревматичної лихоманки, можливо, ускладненої гострою серцевою недостатністю (про це грізне ускладнення медицина XVIII століття не підозрювала, навіть до винаходу стетоскопа ще залишалося майже 30 років).

Кажуть, що офіційний висновок про причину смерті композитора завжди здавався трохи розпливчастим. Однак варто врахувати, що, як зазначено в одній солідній монографії, цитованій Бером, з 656 осіб, чиї смерті були зареєстровані у Відні в листопаді-грудні 1791 року, причина смерті зазначена тільки в Моцарта. Очевидно, цій стороні справи тоді не надавали великого значення.

До того ж варто врахувати, що хоча хворого лікували два кращих віденських лікарі, вони діяли відповідно до принципів медицини XVIII століття. Сьогодні їхні методи здаються просто варварськими. Моцарту давали препарати, що стимулювали блювання, ставили холодні компреси й робили часті кровопускання. За оцінкою Бера, пацієнт втратив у результаті кровопускань не менше двох літрів крові! Від самого такого лікування, мабуть, можна вмерти...

Поховання

Довкола похорону композитора теж наплели чимало небилиць. Дні між смертю композитора і його похованням оповиті туманом. У книзі покійних при соборі Св. Стефана як дату смерті внесено 6 грудня 1791 року, а дослідження свідчать, що умерлого поховали на цвинтарі Св. Марка 7 грудня.

По-перше, слід було ретельно дотримуватися встановленого терміну карантину — 48 годин після кончини (смерть настала 5 грудня). По-друге, саме 7-го, а не 6 грудня, була сильна буря, про яку згадували сучасники композитора. Тому, дійшовши до міських воріт Штубентор, люди, що супроводжували катафалк, вирішили повернутися назад, так і не добравшись до цвинтаря.

У цьому, до речі, не було нічого особливого. Відповідно до приписів того часу, похорони відбувалися без жалобної ходи й без священика. Для близьких прощання з померлим закінчувалося після відспівування в церкві. Можна припустити, що тіло композитора було залишено на ніч у каплиці, а поховано наступного дня.

Ще при імператорі Йосифові II, у розпал чергової епідемії, яких тоді траплялося чимало, було видано указ, у якому сказано: “Тому що похорони нічого іншого не передбачають, як тільки швидше відвезти тіло, слід, щоб не перешкоджати цьому, зашити його без усякого одягу в полотняний мішок і потім покласти у труну й відвезти на цвинтар... Там привезений труп вийняти із труни й так, як він є, опустити в могилу, засипати гашеним вапном і зараз же засипати землею”. Щоправда, цей ритуал поховання в мішках, ефектно відтворений у вже згаданому фільмі Формана, під тиском суспільної думки відмінили ще в 1785 році, і було дозволено використовувати труни.

А скільки слів сказано із приводу поховання Моцарта в “загальній могилі для бідних”! Звучить зворушливо, але й тут відгонить анахронізмом. Поховання кількох трупів в одній могилі було в ті часи нормальним явищем, і за приписами в могилу дозволялося класти чотири дорослих і два дитячих трупи або п'ять дорослих небіжчиків. Так що поховання митця повністю відповідало звичайному для того часу похованню віденських громадян.

Заради точності зазначимо, що вже в ті часи для особливо знаменитих людей передбачалися окремі могили й жалобні процесії. Так, наприклад, був похований відомий австрійський композитор Глюк.

Може, Моцарт був забутий наприкінці життя? І це не так. Його опери часто ставилися, за що він одержував значні грошові суми. Після успіху “Чарівної флейти” він одержав почесне замовлення на святкову оперу “Милосердя Тита” з нагоди

Рис. 2. Символічна могила композитора на Центральному цвинтарі Відня.

коронації Леопольда II. Композитор не був особливо любий віденськими музикантами, це правда. Колеги рідко чесно оцінюють своїх геніальних сучасників, особливо якщо ті, як, наприклад, наш герой, вирізняються різкістю і прямою суджень. Та й віденський вищий світ Леопольда II загалом не дуже високо поцінував мистецтво Моцарта, тому ніхто не став домагатися для нього винятку із правил.

Барон Готфрід ван Світен, заступник і друг композитора, згодом на довгі роки кредитор обох його синів, був зайнятий своїми проблемами — за випадковим збігом обставин, у день смерті Моцарта його усунули з придворного поста. Торговець Міхаель Пухберг, якому родина митця заборгувала велику суму грошей, теж не вважав за можливе влаштувати пишні похорони.

Де ж на цвинтарі Св. Марка лежить могила Моцарта? У його часи могили не позначали, надгробні камені дозволялося ставити не на місці самого поховання, а у стіні цвинтаря. Через 8 років дозволялося ховати у старих могилах нових небіжчиків. Констанца тільки через 17 років після смерті чоловіка вперше побувала на цвинтарі. Могилу генія багато років поспіль відвідувала дружина його друга Йоганна Георга

Альбрехтсбергера, яка брала з собою сина. Він точно пам’ятав місце поховання композитора, і, коли з нагоди п’ятдесятиліття від дня смерті Моцарта стали це місце розшукувати, зміг його показати. У 1859 році там спорудили пам’ятник за проектом фон Гассера. У зв’язку зі сторіччям від дня смерті композитора пам’ятник перенесли в “музичний куток” Центрального цвинтаря Відня (рис. 2), через що знову виникла небезпека втратити справжню могилу. Тоді наглядач цвинтаря Св. Марка Александр Кругер з уламків колишніх надгробків спорудив маленький пам’ятник, який стояв ще довгий час.

Finita

У 1902 році музею Моцарта в Зальцбурзі передали “череп композитора” з колекції анатома Гірта, дискусія щодо автентичності якого триває й досі. Відомо, що він належить людині невисокого зросту, астеничної конституції і відповідає віку митця. Автентичність також підтверджується наявністю невеликих очниць — це свідчить про випуклі очі, — а також тим, що лінія черепа збігається із зображенням голови померлого. Разом з тим є принаймні два контраргументи: карієс на першому боковому зубі зліва згори, що не відповідає педантичному і точному опису хворого зуба сина, зробленого Леопольдом Моцартом, а також

сліди крововиливу на внутрішній поверхні лівої скроневої кістки, від чого, скоріше за все, людина і померла.

Таким чином, таємниця хвороби і земних останків Вольфганга Амадея Моцарта так і залишається розкритою не до кінця.

Підготував *Юрій Матвієнко*

Використана література

1. Baroni CD. The pathobiography and death of Wolfgang Amadeus Mozart: from legend to reality. Hum Pathol. 1997 May;28(5):519-21.
2. Bentivoglio M. Musical skills and neural functions. The legacy of the brains of musicians. Ann N Y Acad Sci. 2003 Nov;999:234-43.
3. Bourke GJ. Mozart (1756-91): his illnesses and death. Ir Med J. 1991 Dec-1992 Jan;84(4):112-3.
4. Jenkins J. Mozart--portrait and myth. J R Soc Med. 2006 Jun;99(6):288-91.
5. Jenkins J. Music and medicine in the life of Mozart. Trans Med Soc Lond. 1998-1999;115:20-6.
6. Huguelet P, Perroud N. Wolfgang Amadeus Mozart's psychopathology in light of the current conceptualization of psychiatric disorders. Psychiatry. 2005;68(2):130-9.
7. Karhausen LR. Weeding Mozart's medical history. J R Soc Med. 1998 Oct;91(10):546-50.

Видавництво «Медицина світу», адреса редакції журналу:

79071, м. Львів, вул. Кульпарківська, 131. Тел./факс: (0322) 63-34-65,
Е-пошта: msvitu@mail.lviv.ua, тел.: (044) 249-70-05. www.msvitu.lviv.ua

Редакційна колегія: Відповідальний редактор *Володимир Павлюк*, науковий редактор *Олег Жарінов*.

Члени редакційної колегії: *Ігор Грицюк, Роман Шиян, Володимир Семенів, Ігор Тумак, Юрій Матвієнко, Богдан Борис, Федір Юрочко, Вікторія Харламова, Андрій Ягєнський.*

Літературний редактор *Василь Юрчук*, художньо-технічний редактор *Зіновій Матчак*,
комп'ютерна верстка *Мирослав Дуб*, кольороподіл *Петро Клим*.

Передрук із журналу — тільки з письмового дозволу редакції. Засновник видання: ТзОВ «Медицина світу». Реєстраційне свідоцтво: серія КВ №8612 від 05.04.2004.

Підписано до друку 31 жовтня 2008. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний. Обл. вид. арк. 6,77. Умовн. друк. арк. 6,45. Зам. №